

Les caves o pous de neu al Parc Natural de la Serra de Mariola

Josep Maria Segura Martí

Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi

Placeta del Carbó s/n

03801 Alcoi

jmsecura@alcoi.org

Resum

Es dona compte de la localització i les característiques de més de quaranta depòsits de neu de la serra de Mariola, on l'antic comerç del fred va tindre un desenvolupament important entre els segles XVI i XIX. La neu recollida en aquestes construccions (caves i geleres) es consumia durant l'estiu en poblacions de la Vall d'Albaida, la Costera, la Ribera, la Safor, el Comtat i l'Alcoià.

Paraules clau

Parc Natural de la Serra de Mariola (Alacant-València); depòsits de neu; arquitectura rural; comerç del fred.

El patrimoni del comerç de la neu al Parc Natural de la Serra de Mariola

1. ELS ESTUDIS I LES PUBLICACIONS SOBRE L'ANTIC COMERÇ DE LA NEU A MARIOLA

Les caves o pous per a emmagatzemar la neu que trobem a la serra de Mariola ens informen del paper tan destacat que va tenir l'antic comerç de la neu a les comarques de l'Alcoià, el Comtat i la Vall d'Albaida. Aquests depòsits de neu, que a penes fa cent anys encara es trobaven en explotació comercial i acomplien la seua funció de conservar el fred natural de la neu, constitueixen avui uns exemples destacats de l'arquitectura rural que disposa de diversos exemples força coneguts i destacats als relleus més alts d'aquesta serra, com ara la monumental Cava de Don Miguel (Bocairent) o la Cava Gran (Agres), referents i símbols de la serra de Mariola.

L'interés que la societat ha atorgat a aquestes arquitectures ha anat creixent en els darrers anys, i si la literatura excursionista de la dècada dels setanta del segle XX ha dedicat alguna tímida referència a aquests depòsits de neu, d'un temps ençà la consideració patrimonial que la societat atorga a aquestes arquitectures i l'interés per conèixer una activitat comercial desapareguda, ha fet que s'hagen portat a cap diferents estudis i treballs, alguns de caràcter universitari (Cruz Orozco, 1985), l'orientació dels quals és de tipus patrimonial o arquitectònic, històric, geogràfic i etnològic.

Molts articles i alguns llibres s'han ocupat dels aspectes tipològics i constructius dels depòsits de neu de la serra de Mariola. Aquests treballs són generalment els inventaris o catàlegs que sovint incorporen planimetries, fotos dels depòsits i plànols de localització (Albuixerc i Doménech, 2005; Segura i Vilaplana, 1989; Segura, 1995), i són treballs que ens informen sobre aquest patrimoni tan singular de l'arquitectura de les àrees de muntanya, i també solen aportar dades de la xarxa de camins per on viatjava la neu, i sobre la toponímia de les construccions o de les geleres. Algunes guies excursionistes aporten dades sobre això i, fins i tot, incorporen informació interessant (Nebot, 1999; Torres, 2000).

El nivell de coneixement sobre l'existència d'aquestes construccions ha crescut considerablement a partir del treball publicat per J. M. Segura i E. Vilaplana (1989), el qual incloïa 13 caves a l'àrea de l'actual Parc Natural de la Serra de Mariola. El catàleg publicat per J. Cruz i J. M. Segura (1996), aleshores inventariava un total de 18 depòsits de neu (15 caves i 3 geleres). La monografia titulada *Guía de los Pozos de Nieve de la Provincia de Alicante* (Vicedo i Ramírez, 2004), va incorporar al catàleg de Mariola cinc construccions més. Finalment, un recent treball d'investigació fruit d'una recerca en el fons de protocols notariaus que conserva l'Arxiu Municipal d'Ontinyent, realitzat per Pascual Boira i Ximo Tormo (2003; 2005a; 2005b), ha estat determinant perquè s'hagen localitzat nous depòsits (principalment geleres) i que avui s'haja duplicat l'inventari de caves i clots de neu de Mariola, que en el present enregistra 42 depòsits. Cal dir que la recerca històrica de P. Boira i X. Tormo s'ha vist acompanyada per una pacient tasca de prospecció i treball de camp.

El cronista de Bocairent, el rector F. Vañó Silvestre, va ser el primer historiador d'aquestes comarques que va publicar un article l'any 1975, treball aquest que aporta dades sobre l'explotació de la neu de Mariola per part de Xàtiva, ciutat aquesta que durant els segles XVII i XVIII fou la propietària de dos caves situades al terme de Bocairent, anomenades la Cava Gran i la Cava Xicoteta, encara que també han estat referides com les Cavetes de Xàtiva. Pel que fa al cas, una recent investigació realitzada per P. Boira i X. Tormo (2005a), estudia minuciosament un document de 1748 que va citar Vañó (1975 i 1985) sobre un plet pel dret de recol·lecció de la neu al terme d'Agres, en què la ciutat de Xàtiva reivindica la possessió de dos depòsits de neu que havia construït a la serra de Mariola, ambdós al terme de Bocairent. I en aquest sentit, els autors citats proposen que cal relacionar la Cava Gran de Bocairent amb una construcció identificada des de fa pocs anys a l'ombria del castell de Mariola, i no amb la Cava de Don Miguel, com va intuir en el seu treball F. Vañó.

Tanmateix, els darrers articles publicats per Boira i Tormo han permés conèixer i identificar moltes de les propietats i béns de la família Puig, uns magnats membres de la petita noblesa valenciana que des de mitjan segle XVII van mantenir un negoci singular a l'àmbit de la Vall d'Albaida i del Comtat, "...que va adquirir la màxima importància amb Don Josep Puig i Cubelles i el seu fill Don Vicent Puig i Cubelles a la segona meitat del segle XVIII: el comerç de la neu, concebut com la possessió i vinculació dels pous, cases, geleres, terres i drets de replega de la neu, fins a tenir quasi el monopoli d'aquesta activitat a les serres de Mariola i Serrella, a més d'una important presència en altres llocs, com ara la serra d'Aitana, el Benicadell o la serra de la Safor" (Boira i Tormo, 2003). Aquests autors ens informen que l'any 1644 els senyors de la baronia d'Agres van concedir als Puig el dret de recollir neu en el terme d'Agres, i que entre les possessions del patrimoni familiar hi havia terres, cases, corrals, cases de neu, etc., als termes de Bocairent, Alfafara, Agres i Cocentaina. Durant el segle XVII i la primera meitat del XVIII els Puig van viure a Agres, i després van fixar el seu domicili a Ontinyent, fins que en la darrereria del segle XIX es van traslladar a València, i aleshores (entre 1880 i 1890) van vendre quasi totes les propietats de l'antic vicle (Boira i Tormo, 2005b).

Altres treballs de tipus històric han fet aportacions força interessants per al coneixement del comerç de la neu a Mariola, a partir de l'estudi de documents que en parlen d'aquesta activitat des del darrer quart del segle XVI i fins a la darrereria del segle XIX (Castelló, 2001; Mallol, 1990 i 1991). Aquesta és una informació de tipus econòmic (preus de la neu, homes i companyies de negocis), de tipus fiscal (impostos), sanitària (remeis terapèutics i prevenció d'epidèmies), sobre vies de comunicació, transport i àrees de distribució o consum de la neu (contractes de transport i de proveïment, principalment a àrees de la Costera i la Ribera), i fins i tot hi ha documents que informen de l'activitat de la recol·lecció de la neu que es registrava

a les geleres i les caves de Mariola en determinats dies de l'hivern, com ara un cas excepcional exhumat de la documentació de l'Arxiu Municipal de Xàtiva, i publicat per Ferre i Cebrián (1993), i també en Cebrián i Ferre (1996), que ens dona notícia de les faenes d'arreglar neu i emmagatzemar-la a les "cavetes de Xàtiva", després d'una gran nevada ocorreguda el mes de gener de 1776, en què van arribar a ajuntar-se 210 treballadors dels pobles i masies dels voltants i 81 bèsties de càrrega. La informació confirma l'estímul econòmic que degué representar aquesta activitat temporal per als jornalers vinculats a aquestes faenes.

Els geògrafs s'han ocupat també d'estudiar aquest tema a partir de dades documentals sobre els preus de la neu i també amb l'anàlisi de la localització dels depòsits (Cruz i Segura, 1987). Aquests treballs aporten una interessant informació de tipus climàtic sobre el nostre passat més recent, i confirmen que entre els segles XVI i XIX hi va haver un període de refredament i un augment de les precipitacions, fenomen aquest que es coneix com la "Petita Edat del Gel", que va afavorir el desenvolupament del comerç de la neu.

La investigació de tipus etnogràfica, realitzada a partir de testimonis d'informadors que van participar en les faenes de la neu, o bé que van tenir alguna relació directa o indirecta amb el treball als pous de la neu, és tal volta una recerca impossible de realitzar a hores d'ara. No obstant això, s'han documentat fonts orals que permeten conèixer dades interessants pel que fa a la recol·lecció i la conservació de la neu, el seu transport i els usos a què es destinava, a més de les ferramentes utilitzades en aquesta activitat avui desapareguda (Jover, 1994), i també hi ha treballs de camp sobre les construccions, en què es documenten aspectes etnogràfics a partir de l'observació de les restes materials conservades (Segura, 1985).

2. CATÀLEG DE DEPÒSITS

Com dèiem a l'inici d'aquest treball, des de fa uns anys l'interés d'alguns estudiosos sobre diferents aspectes de l'antic comerç de la neu ha contribuït a que avui es dispose d'una informació documental força interessant i d'un catàleg de construccions que cal considerar molt complet, de les quals oferim diverses dades en la taula annexa.

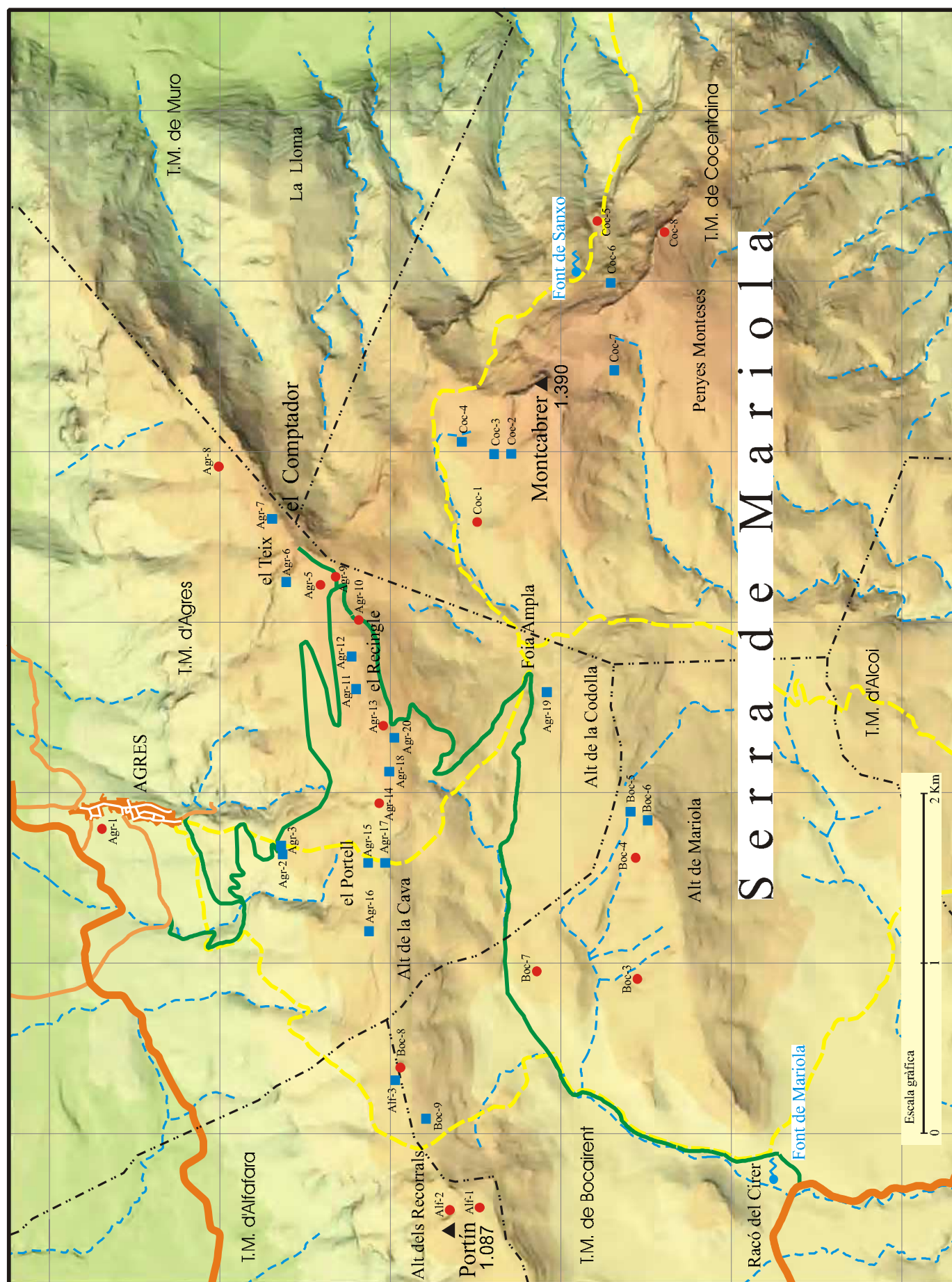
La cartografia que acompanya aquest treball permet observar la distribució de caves i clots de neu, i es detecta al sud d'Agres una major concentració d'edificacions, i en menor densitat les àrees dels termes de Bocairent i de Cocentaina. La taula següent informa del nombre de caves i geleres en els municipis de l'àmbit de la serra de Mariola. En aquest sentit, cal dir que no hem trobat cap depòsit de neu al terme de Muro de l'Alcoi, encara que coneixem el document notarial de data 21 d'octubre de 1772 (Arxiu Municipal d'Alcoi, Cristóbal Mataix, 1772-73: 111r-113r) pel qual se li concedeix dret d'establiment per a construir un pou de neu a Lorenzo Alonso (prevere) en terres de la seua propietat situades a la partida de la "fuente de Borrás ... lindantes por el norte con las Peñas llamadas del Contador".

Catàleg de dipòsits de neu del Parc Natural de la Serra de Mariola. Elaboració pròpia a partir dels treballs de Boira i Tormo, 2003, 2005a i 2005b; Cruz i Segura, 1996; Vicedo i Ramírez, 2004.

Num. Cat.	toponim	altres top.	terme municipal	tipologia	diàmetre	fon-dària	m·3	X	Y	Z	Ref. 1996
Boc-1	Nevera dels Teularets		Bocairent	Pou	9'00	5'00	320	708800	4292300	870	205
Boc-2	Nevera del Portell		Bocairent	Pou	6'00	4'00	110	707500	4291400	850	206
Boc-3	Cava Gran	Cavetes de Xàtiva 1	Bocairent	Pou	8'45	6'20	345	714920	4292560	980	207
Boc-4	Cava de l'Alt de la Codolla		Bocairent	Pou	7'45	4'80	210	715630	4292570	1.080	208
Boc-5	Ventisquer de l'Alt de la Codolla 1		Bocairent	Ventisquer	9'50	1'60	110	715900	4292600	1.110	208 a
Boc-6	Ventisquer de l'Alt de la Codolla 2		Bocairent	Ventisquer	7'00	1'00	40	715850	4292500	1.115	208 b
Boc-7	Cava Xicoteta (del mas dels Arbres)	Cavetes de Xàtiva 2	Bocairent	Pou	?	?	?	714965	4293150	970	209
Boc-8	Cava de Don Miguel		Bocairent	Pou	14'50	10'20	1.680	714400	4293950	1.050	210
Boc-9	Cava de la Solana de la Fardaxera	Situació: Mas del Mig	Bocairent	Ventisquer	13'00	2'00	265	714100	4293800	1.030	210 a
Alf-1	Cava dels Taulellets	Cava del Portín / Fontanarets	Alfafara	Pou	13'90/10'80	8'50	1.025	713580	4293485	1.060	210 b
Alf-2	Cava de l'Alt dels Recoralls		Alfafara	Pou?	?	?	?	713565	4293660	1.040	210 c
Alf-3		Ombria de la cava de Don Miguel	Alfafara	Ventisquer	?	?	?	714350	4293900	1.000	210 d
Agr-1	Cava de les Eres	Colladar de les Eres	Agres	Pou	7'00?	9'94	380?	715800	4295700	701	211
Agr-2	Clot de la Penya de Pons	Sit: La Fontanella/ La Rotura	Agres	Ventisquer	7'50	1'00	45	715650	4294640	970	211 a
Agr-3	Clot de Candela 1	Sit: La Fontanella/ La Rotura	Agres	Ventisquer	6'50	1'00	35	715700	4294650	975	211 b
Agr-4	Clot de Candela 2	Sit: La Fontanella/ La Rotura	Agres	Ventisquer	?	?	?	715700	4294650	975	211 c
Agr-5	Cava del Teix	Cava de Aznar (s. XVIII)	Agres	Pou	6'00	7'00	200	717230	4294420	1.215	212
Agr-6	Ventisquers del Teix	Barranc de la Covassa	Agres	Ventisquer	7'00	1'00	40	717250	4294620	1.170	212 a
Agr-7	Ventisquer del Malladar Llarg		Agres	Ventisquer	Indeterm		?	717620	4294700	1.200	212 b
Agr-8	Casa de neu del Savinar		Agres	Pou	6'00	1'00?	30?	717925	4295015	1.130	212 c
Agr-9	Cava de l'Habitació	Cava de Aznar (s. XVIII)	Agres	Pou	7'00	8'50	415	717280	4294330	1.240	213

Agr-10	Cava Gran / Cava Arquetjada	Nevera Grande (s. XVIII)	Agres	Pou	14'90	11'75	2.050	717025	4294195	1.220	214
Agr-11	Ventisquer del Resingle	Clot de la Vila	Agres	Ventisquer	8'00	3'00	150	716620	4294210	1.220	214 a
Agr-12	Clots de l'Arena	El Resingle	Agres	Ventisquer	Indeterm		?	716810	4294235	1.235	214 b
Agr-13	Caveta del Buitre	El Resingle	Agres	Pou	8'20	7'50	395	716405	4294050	1.220	215
Agr-14	Cava de l'Alt de la Cava	Joan Despuig/Ereta de Na Vidala	Agres	Pou	6'80	5'60	200	715950	4294075	1.140	215 a
Agr-15	Ventisquer casa de neu de Na Vidala	Troç de Pota / Portell d'Alcoi	Agres	Ventisquer	Indeterm		?	715600	4294140	1.090	215 b
Agr-16	Ventis. i casa de Don Ignacio Alonso	Penya de l'Heura o del Relloige	Agres	Ventisquer	Indeterm		?	715200	4294135	1.090	215 c
Agr-17	Ventisquer del Portell d'Alcoi	Casa de neu d'Anna Cots	Agres	Ventisquer	5'00	1'00	20	715600	4294040	1.110	215 d
Agr-18	Clot de Masa / Clot del Portell 2	Pda. Font del Buitre	Agres	Ventisquer	10'00	2'00	160	716135	4294015	1.240	215 e
Agr-19	Clot del Maset d'Esteve	Foia Ampla (sima del Cavall)	Agres	Ventisquer	8'70	3'10	185	716600	4293090	1.070	215 f
Agr-20	Clot de Josep Jordà		Agres	Ventisquer	9'50	1'00	70	716335	4293985	1.210	215 g
Coc-1	Cava del Sesteret del Sapo	Cava de la Foia Ampla	Cocentaina	Pou	8'00	6'00	300	717600	4293500	1.110	216
Coc-2	Barranc de Paradets 1	Casa de neu de dalt	Cocentaina	Ventisquer	4'50	2'20	35	718000	4293300	1.240	216 a
Coc-3	Barranc de Paradets 2	Casa de neu del mig	Cocentaina	Ventisquer	8'00	1'60	80	718000	4293400	1.230	216 b
Coc-4	Barranc de Paradets 3	Casa de neu de baix	Cocentaina	Ventisquer	13'00	2'00	265	718070	4293590	1.220	216 c
Coc-5	Cava de la Font de Sanxo I	L'Esquerola	Cocentaina	Pou	6'60	2'80	95	719365	4292795	1.100	217
Coc-6	Ventisquer de la Font de Sanxo	Penya de l'Esquerola	Cocentaina	Ventisquer	14'30 / 8'20	1'9	200	719000	4292715	1.200	218
Coc-7	Ventisquer del Carrascalet	les Penyes Munteses	Cocentaina	Ventisquer	6'00	3'00	85	718490	4292695	1.308	218 a
Coc-8	Cava de la Font de l'Heura		Cocentaina	Pou?	?	?	?	719300	4292400	1.150	219
Ale-1	Cava de Cortés / Pou del Salt	Cases del Salt	Alcoi	Pou	16'3	12'60	2.600	716600	4285300	720	220
Ale-2	Cava del mas d'Altamira		Alcoi	Pou	8'5	5'00	280	716600	4285300	720	
Ban-1	Serreta de la Neu	La Pedrera / El Pla Roig	Banyeres	Pedretes	?	?	?	714920	4289890	950	221

Localització dels dipòsits de neu en l'àrea nuclear del Parc Natural de la Serra de Mariola.

Municipis	Caves / Neveres	Clots / Geleres	Total depòsits
Agres	7	13	20
Alcoi	2	-	2
Alfafara	2	1	3
Banyeres	1	-	1
Bocairent	6	3	9
Cocentaina	3	5	8
Total	21	22	43

La recerca documental duta a terme per Pasqual Boira i Ximo Tormo, a més de donar-nos informació sobre la toponímia de les àrees de muntanya d'aquest territori, també ens ha permés conèixer l'època en què van ser construïdes algunes edificacions; i així podem saber que els depòsits Coc-1 i Agr-8 (ambdós són uns pous de reduïdes dimensions) es construeixen durant la segona meitat del segle XVII (apareixen citats en documents de 1582 i 1583). En 1616 el comte de Cocentaina va establir el dret de recollir neu i quatre cases per a arreplegar-la en l'heretat de Pradets (al peu de Montcabrer), identificats com els depòsits Coc-1, Coc-2, Coc-3 i Coc-4. L'existència de moltes geleres o clots d'Agres es documenta en la primera meitat del segle XVII. Les Cavetes de Xàtiva (Boc-3 i Boc-7) segurament estaven en explotació l'any 1650. A finals del segle XVII es degueren construir més geleres (el Clot de la Vila [Agr-11], l'any 1696) i a començament del segle XVIII es registra la construcció dels primers pous coberts o caves de dimensions grans (Agr-1, Agr-5, Agr-9). L'edificació de la Cava Gran d'Agres (Agr-10), per part de Josep Puig i Cubelles, va concloure segurament cap a l'any 1760 (Boira i Tormo, 2005b: 37), o cap a l'any 1770 (Boira i Tormo, 2003: 90). La família Puig, propietària de la majoria dels depòsits de neu de Mariola, durant el segle XVIII va abandonar moltes de les geleres i es va centrar en l'explotació de la neu que s'emmagatzemava a l'interior de les caves de major capacitat.

També hi ha notícies documentals d'alguns depòsits de neu que no han estat trobats, principalment geleres construïdes en els segles XVI i XVII, i també es coneixen altres depòsits de neu dels quals encara no s'ha trobat documentació: la Cava dels Taulellets (Alf-1), on es llegeix la data 1800 gravada sobre un carreu de pedra de l'interior del depòsit; i la coneguda Cava de Don Miguel (Boc-8), que sembla ser una edificació de la fi del segle XIX (almenys deu ser posterior a 1870, segons Boira i Tormo, 2003: 91).

En aquest sentit, cal dir que a les acaballes del XIX en algunes grans ciutats es començava a fabricar gel per procediments industrials (a la ciutat de València, a mitjan dècada de 1880; en els anys 1920 la indústria frigorífica estava consolidada i molts dels municipis valencians tenien alguna fàbrica de gel), la qual cosa va decidir el final del comerç de la neu, i malgrat que durant alguns anys els consumidors es van mantenir fidels a la neu natural, la nova indústria frigorífica aconseguia alliberar aquest comerç de la dependència climàtica, estalviava la despesa de les operacions de la recol·lecció de la neu i el transport d'aquesta des de les muntanyes, i, a més, la fabricació del fred industrial als llocs de major consum permetia optimitzar l'oferta a la demanda, amb un consegüent abaratiment de preus (Cruz i Segura, 1996: 48).

3. TIPOLOGIA DELS DEPÒSITS DE NEU A L'ÀMBIT DE LA SERRA DE MARIOLA

L'àmbit geogràfic d'aquest estudi està definit pels límits de l'àrea del Parc Natural de la Serra de Mariola (Decret 3/2002, de 8 de gener, del Govern Valencià), el qual abasta una extensió de prop de 16.000 hectàrees, distribuïdes per vuit municipis. El catàleg de depòsits de neu inclou fins a 43 construccions: 21 caves o pous i 22 geleres o clots. És per aquest motiu que aquest treball no inclou altres depòsits de neu que es localitzen a les proximitats de Bocairent (la Cava de Sant Blai), o de Banyeres de Mariola (el Pou de la Ferrera).

a) Caves o pous

El catàleg registra fins avui un total de 21 d'aquests depòsits, en què cal diferenciar una part exterior amb un mur de pedra travada amb morter de calç, que envolta el pou i que sobresurt de la superfície del terreny, on trobem portes i finestres obertes a l'interior del pou. La planta exterior és generalment de forma circular o poligonal, i de vegades trobem altres murs que actuen de contraforts per a estabilitzar el pendent. Originalment aquestes caves tenien una cúpula o coberta hemisfèrica de pedra i morter de calç, si bé a Mariola trobem l'excepcional Cava Gran d'Agres —coneguda també com a Cava Arquejada (Agr-10)—, que constitueix un exemple del tipus de depòsits de neu amb coberta d'arcs que suportaven un sostre de bigues de fusta i teules. Un altre exemple d'excepció és la Cava de Cortés (Alc-1), localitzada al paratge del Salt (Alcoi), la qual va ser excavada totalment (pou i cúpula) a la roca tova (Segura i Vilaplana, 1986).

La part interior d'aquests depòsits és sempre un pou circular excavat al terreny, i generalment revestit amb un mur de maçoneria (quasi sempre sense traves de morter). Les caves més monumentals presenten una o més portes que permeten accedir a l'interior del depòsit mitjançant túnels i a diferents altures. Les dimensions dels depòsits són variables i quasi totes les caves són més amples que fondes, excepte la de l'Habitació (Agr-9) i la del Teix (Agr-5). El diàmetre d'alguna d'aquestes abasta fins als 16,30 metres, encara que la mitjana és d'uns 8 metres, i l'alçària fins al nivell exterior comprén entre 4 i 12,60 metres. No obstant això, la profunditat original de les caves és difícil de calcular, per motiu que moltes d'aquestes presenten avui sediments i enderroc al seu interior. La capacitat mitjana de les 20 caves localitzades a l'àmbit de la serra de Mariola és de 1.575 m³. No obstant això, set d'aquestes caves (les més petites) tenen una capacitat entre 300 i 500 m³, i tan sols quatre depòsits superen els 1.000 m³ de capacitat.

b) Geleres o clots

Fins al present s'han localitzat 22 depòsits d'aquesta tipologia. En la majoria dels casos, sembla possible que aquestes geleres no van conèixer cap construcció, i en altres es limita a un clot de forma circular (d'uns 8 metres de diàmetre, de mitjana), d'escassa fondària i envoltat parcialment per un mur de pedres en sec. Aquests clots no devien tenir coberta, i és probable que la neu es cobrira amb lones i vegetació. La seua capacitat oscil·la entre els 35 i els 265 m³, amb una mitjana de 120 m³. La suma de la capacitat de neu que podrien emmagatzemar els 23 clots o geleres de Mariola, amb un volum estimat de 1.700 m³, és molt semblant a la capacitat de la Cava de Don Miguel (Boc-8).

c) Refugis dels nevaters

Són construccions que trobem a les proximitats dels depòsits, encara que també se'n troben d'integrades a la mateixa cava. Aquests habitatges eren per al refugi dels nevaters o la casa del

guarda, i a vegades va ser el magatzem de la palla que s'utilitzava per a aïllar la neu de les parets del pou, i també per a guardar-hi les ferramentes emprades en la recol·lecció (pales, cabassos, pilons o pitjons (maces), etc. A la serra de Mariola se'n conserven quatre d'aquests refugis: la casa d'Ignacio Alonso (Agr-16), que es localitza en les proximitats de diferents geleres de l'àrea del Portell d'Alcoi; la denominada casa Habitació o "casa d'Aznar", immediata a la cava de l'Habitació (Agr-9), que a més de servir de refugi tenia un cos d'edifici destinat a ermita; les ruïnes d'una casa en la rodalia de la cava dels Taulellets o del Portín (Alf-1); i, finalment, cal citar l'habitable integrat de forma paral·lela en un dels túnels de la cava de Don Miguel (Boc-8), el qual disposava d'una llar.

4. LOCALITZACIÓ DELS DEPÒSITS DE NEU A L'ÀMBIT DE LA SERRA DE MARIOLA

Diferents aspectes de tipus geogràfic i comercial intervenen en la localització dels depòsits de neu. Entre els factors de tipus geogràfic, la localització de la majoria dels depòsits la trobem als relleus elevats de la muntanya, sobretot en àrees no cultivades i preferentment amb una orientació nord (75%), i també localitzats en la carena de la serra.

Altitud metres s/n/m	Caves Neveres	/ Clots / Geleres	Total depòsits
701 – 800	2	-	2
801 – 900	3	-	3
901 – 1.000	3	4	7
1.001 – 1.100	5	4	9
1.101 – 1.200	4	6	10
1.201 – 1.300	4	7	11
> 1.301	-	1	1
Total	21	22	43

Pel que fa a les caves, es localitzen a una altitud mitjana de 1.043 metres s/n/m., i el 65 % dels pous o caves estan situats en cotes superiors als 1.000 metres. L'edificació emplaçada a menor altitud (701 metres) és la Cava de les Eres (Agr-1), que fins fa uns anys encara es localitzava a la part baixa de la població d'Agres. La cava que ocupa un punt més elevat de la muntanya és la Cava de l'Habitació (Agr-9), a 1.240 metres.

Les geleres o clots, generalment sense coberta o sostre, es localitzen en llocs ombrívols, i el 78 % d'aquests depòsits estan situats en cotes que superen els 1.000 m. L'altitud mitjana és de 1.124 metres s/n/m. El situat a menor altitud és el Clot de la Penya de Pons (Agr-2), que trobem a la cota 970 metres. El més elevat és la gelera del Carrascalet (Coc-7), que es troba a 1.308 metres i en els voltants del cim del Montcabrer (1.389 metres s/n/m).

Els factors comercials també van condicionar la localització dels antics depòsits de neu, principalment la xarxa de camins i la proximitat dels depòsits a les àrees de major consum de neu. El flux del comerç de la neu de la serra de Mariola va tenir una orientació cap als

municipis situats al nord, i la destinació principal de la neu fou la ciutat de Xàtiva (que tenia la propietat de dos depòsits al terme de Bocairent —les Cavetes de Xàtiva: la Cava Gran [Boc-3] i la Cava Xicoteta [Boc-7])— i altres municipis de la comarca de la Costera; Ontinyent, Bocairent i poblacions de la Vall d'Albaida; i tal volta en menor mesura els municipis de la Ribera.

Les caves de major capacitat es van construir en les proximitats dels camins de muntanya que comuniquen amb Agres, Alfafara i Bocairent. Des d'Agres partien dos camins de ferradura en direcció a Mariola: l'un ascendia pel Molí Mató i les ombries d'Alfafara i arribava a l'Alt de Recorrals (en la rodalia del Portell o Portín), des d'on es podia arribar a la Font de Mariola; l'altre ascendia d'Agres fins a l'anomenat Portell d'Alcoi, situat a la carena de la serra, i després descendia fins a la Foia Ampla. Des d'aquesta foia hi ha sendes que condueixen a Cocentaina i a Alcoi.

En el cas d'Agres, el descens de les càrregues de neu, dutes per cavalleries (matxos), podia ocupar prop d'una hora. La documentació notarial ens informa d'un conveni signat l'any 1771 entre Joseph Puig i Cubelles i dos llauradors veïns d'Agres pel qual es comprometien, durant quatre anys, a baixar neu des de Mariola fins a la “Puebla franca de Rugat” (la Pobla del Duc), població aquesta situada de forma estratègica al Camí Reial de Xàtiva (al centre de la Vall d'Albaida), la qual fou un important centre de distribució de la neu de Mariola pels pobles de la Ribera. En aquest cas, des de la Pobla del Duc altres traginers, també d'Agres, distribuïen tota la neu necessària per al consum de municipis, com és el cas de Sueca, Castelló de la Ribera, Carcaixent i Algemesí (Boira i Tormo, 2005c).

De manera més esporàdica, la neu de Mariola va proveir Gandia, Alcoi i, fins i tot, la ciutat d'Alacant. Durant els segles XVIII i XIX els alcoians consumien neu de l'anomenada Cava de Coloma (situada a l'ombria del Carrascal de la Font Roja), encara que durant les dècades centrals del segle XIX —de manera ocasional— també s'introduïren algunes càrregues de la neu arreplegada en la Cava de Cortés (Alc-1), un excepcional depòsit excavat completament en roca tova calcària del racó del Salt (Segura i Vilaplana, 1989).

Algun autor ha comentat que durant el segle XIX a Banyeres de Mariola s'arreplegava neu en un depòsit —o tal volta els clots d'una antiga pedrera— que hi havia a la Serreta de la Neu (Ban-1).

5. L'ARQUITECTURA DEL COMERÇ DE LA NEU: UN PATRIMONI QUE CAL CONSERVAR

L'exposició d'aquesta ponència ha tingut un interès especial per oferir les novetats del catàleg de depòsits de neu de la serra de Mariola, i encara que sembla que aquest tema està estudiat en profunditat, pensem que cal fer estudis pluridisciplinaris, i també cal animar els historiadors perquè realitzen més recerques documentals que segurament ens n'oferiran noves dades.

Aquests depòsits són el testimoni d'una activitat comercial desapareguda que, com hem vist, va conèixer en els darrers segles un gran desenvolupament en l'àmbit de la serra de Mariola. Un comerç a gran escala que ens ha deixat el seu testimoni mitjançant aquestes caves —algunes monumentals— que avui trobem completament integrades en els paisatges de la muntanya; un aspecte que cal afegir als valors propis d'aquests espais naturals. És per això que cal sumar esforços per a salvaguardar aquests testimonis de l'arquitectura dels depòsits de

neu, i al mateix temps hem de valorar com cal aquestes construccions que són avui l'únic vestigi de l'antic comerç del fred. Un patrimoni fràgil, i en ocasions amenaçat, que en l'àmbit de la serra de Mariola té un protagonisme força destacat, i que representa un incentiu més que cal afegir als valors culturals i a l'atractiu paisatgístic d'aquesta muntanya.

L'estudi i la divulgació d'aquest patrimoni entre la societat possibilitarà la implicació de les institucions que tenen responsabilitats en aquesta matèria. En aquest sentit, la tasca d'inventariar-ne el patrimoni cultural que recentment ha realitzat el personal del Parc Natural de la Serra de Mariola, sens dubte afavorirà la futura gestió d'aquest tipus de patrimoni amb l'objectiu de revalorar-lo i conservar-lo. A tall d'exemple, hem de referir-nos a la poda de l'hedra que arribava quasi a ocultar els murs interiors i els arcs de la Cava Gran d'Agres, treballs aquests realitzats durant l'estiu de 2005, i també cal citar l'interès de l'Ajuntament de Bocairent en la rehabilitació de la Cava de Sant Blai de Bocairent, un projecte recent que a més de recuperar l'edifici ha afavorit la seua revaloració cultural i el seu gaudi turístic.

Vista aèria de la Cava Gran (Agres), una vegada finalitzats els treballs de poda de l'hedra (agost de 2005).

BIBLIOGRAFIA

- ALBUIXECH, M. - DOMÉNECH, R. (2005). "Cavas de la Sierra Mariola", *Festes a Sant Blai*, Bocairent.
- BOIRA MUÑOZ, P. - TORMO BATALLER, X. (2003). "La família Puig i el comerç de la neu a les comarques centrals valencianes als segles xvii i xviii", *Alba. Revista d'Estudis Comarcals d'Ontinyent i la Vall d'Albaida*, núm. 18, pp. 63-101.
- BOIRA MUÑOZ, P. - TORMO BATALLER, X. (2005a). "Neveres i comerç de la neu a la vila de Bocairent", *Festes a Sant Agustí*, pp. 42-55, Bocairent.
- BOIRA MUÑOZ, P. - TORMO BATALLER, X. (2005b). "Les cases o caves de neu d'Agres i els Puig d'Ontinyent. La cava Gran o Arquejada", *Festes de Sant Miquel*, pp. 24-39, Agres.
- BOIRA MUÑOZ, P. - TORMO BATALLER, X. (2005c). "La Pobla del Duc i el comerç de la neu", *Festes 2005*, pp. 93-98, la Pobla del Duc.
- BOIRA MUÑOZ, P. - TORMO BATALLER, X. (ep). "Neveres, comerç i ús de la neu a la Vall d'Albaida", *II Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida* (Ontinyent, 5 al 7 de novembre de 2004).
- CASTELLÓ CANDELA, A. (2001). "La cava del Buitre", *Festes patronals*, pp. 30-31, Agres.
- CEBRIÁN I MOLINA, J. A. - FERRE I PUERTO, J. (1996). "L'explotació comercial de les caves de neu a la Serra Mariola. Segles xviii-xix", *Cultura material i canvi social. Actes del Segon Congrés d'Arqueologia Industrial al País Valencià*, pp. 171-179, València.
- CRUZ OROZCO, J. (1985). *El comercio de la nieve en Castellón y Valencia. Catálogo de neveras*, Tesis de licenciatura (inèdita), Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València.
- CRUZ OROZCO, J. - SEGURA MARTÍ, J.M. (1987). "Neveres i pous de neu. La xarxa de dipòsits de neu al País Valencià", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 10-11, pp. 35-70.
- CRUZ OROZCO, J. - SEGURA MARTÍ, J.M. (1996). *El comercio de la nieve. La red de pozos de nieve en las tierras valencianas*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València.
- FERRE I PUERTO, J. - CEBRIÁN I MOLINA, J. A. (1993). "L'explotació comercial de les caves de la neu a la Serra Mariola. Ss. xviii-xix", *Alba. Revista d'Estudis Comarcals d'Ontinyent i la Vall d'Albaida*, núm. 8, pp. 9-37.
- JOVER, F. (1994). "El Comtat. El nevater d'Agres", *Saó* (1-9-1994), pp. 66-68.
- MALLOL FERRÁNDIZ, F. (1990). *Alicante y el comercio de la nieve en la Edad Moderna*, Universidad de Alicante - Caja de Ahorros Provincial de Alicante, Alacant.
- MALLOL FERRÁNDIZ, F. (1991). *Alicante y el comercio de la nieve en la Edad Moderna*, XXXI Premio Senyera de Investigaciones Históricas (1988), Ayuntamiento de Valencia, València.
- NEBOT CERDÀ, J. (1999). *Mariola, sendes de nevaters: excursions a peu pel sector nord-oriental de la serra de Mariola*, Tàndem edicions, València.
- SEGURA MARTÍ, J.M. (1985). "Las Cavas de la nieve en Agres: Notas topográficas y descriptivas", *Miscelánea histórica de Agres*, pp. 165-178, Alcoi.
- SEGURA MARTÍ, J.M. (1995). "La Cava Gran d'Agres: la petja de l'antic comerç de la neu a la serra de Mariola", *Espai Obert, revista d'assaig i investigació (comarques centrals valencianes)*, núm. 2, pp. 85-90.

- SEGURA MARTÍ, J.M. - VILAPLANA PAYÁ, E. (1986). "La Cava de Cortés. Contribució a l'estudi del comerç de la neu a Alcoi", *Revista de la Festa de Moros i Cristians*, pp. 80-83, Alcoi.
- SEGURA MARTÍ, J.M. - VILAPLANA PAYÁ, E. (1989). "Avanç al catàleg dels pous de neu de la província d'Alacant", *Congrés d'Estudis de l'Alcoià-Comtat (Alcoi, primavera 1985)*, pp. 229-264, Alcoi.
- TORRES PEREA, G. (2000). *Mariola: guía de senderismo*. Gregal, Serveis per al medi ambient, Alcoi.
- VAÑÓ SILVESTRE, F. (1975). "La Sierra Mariola y el abasto de la nieve", *Bocairent, rev. Moros i Cristians*.
- VAÑÓ SILVESTRE, F. (1985). "La Sierra Mariola y el abasto de la nieve", *Miscelánea histórica de Agres*, pp. 137-164, Alcoi.
- VICEDO MARTÍNEZ, M. - RAMÍREZ GOSÁLVEZ, J. (2004). *Guía de los Pozos de Nieve de la Provincia de Alicante*, Diputació d'Alacant.